

FOLKLORIZM VA TASAVVUF (SA'DULLA SIYOYEVNING "AHMAD YASSAVIY" ROMANI MISOLIDADA)

Tosheva Nilufar Shirinboyevna

*Navoiy innovatsiyalar universiteti dotsenti, filologiya fanlari
bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD)*

Annotatsiya: *Mazkur ilmiy maqolada o'zbek adabiyotida folklorizm va tasavvufiy qarashlarning badiiy uyg'unlashuvi Sa'dulla Siyoyevning "Ahmad Yassaviy" romani misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotda xalq og'zaki ijodi elementlari – rivoyatlar, afsonalar, maqol va hikmatlarning asardagi ifodasi hamda tasavvuf falsafasiga xos ruhiy kamolot, ilohiy ishq, nafsni poklash kabi g'oyalar o'rganiladi. Shuningdek, romandagi obrazlar tizimi va syujet qurilishida folklor va tasavvufiy motivlarning o'zaro integratsiyasi aniqlanadi.*

Kalit so'zlar: *folklorizm, tasavvuf, badiiy adabiyot, ilohiy ishq, ruhiy kamolot, rivoyat, hikmat, o'zbek romanchiligi, komil inson, ma'naviyat.*

Kirish.

O'zbek adabiyoti ko'p asrlik tarixiy taraqqiyot jarayonida xalq og'zaki ijodi va tasavvufta'limoti kabi ikki muhim manbadan oziqlanib kelgan. Folklor milliy tafakkur, urf-odat, e'tiqod va estetik qarashlarning badiiy ifodasi sifatida shakllangan bo'lsa, tasavvuf insonning ichki dunyosi, ruhiy poklanishi va ilohiy haqiqatni anglashga intilishining falsafiy asosini tashkil etadi. Ushbu ikki qatlamning o'zaro uyg'unlashuvi Sharq adabiyotida, xususan, o'zbek badiiy tafakkurida o'ziga xos badiiy-estetik hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan folklorizm va tasavvufni birgalikda o'rganish nafaqat adabiyotshunoslik, balki madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan ham dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

Folklorizm atamasi adabiy asarlarda xalq og'zaki ijodi unsurlarining – rivoyat, afsona, maqol, matal, qo'shiq, ramziy obrazlar va mifologik tasavvurlarning qo'llanishini anglatadi. Bu unsurlar yozma adabiyotga milliy ruh, obrazlilik va badiiy ta'sirchanlik baxsh etadi. Tasavvuf esa o'z navbatida insonning ma'naviy kamoloti, ilohiy ishq, nafsni poklash, sabr, tavakkal va haqiqatni anglash kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi. Ayniqsa, Ahmad Yassaviy ta'limoti turkiy xalqlar ma'naviy hayotida chuqur iz qoldirib, ko'plab badiiy asarlar uchun ilhom manbai bo'lib xizmat qilgan.

Zamonaviy o'zbek adabiyotida tarixiy shaxslar hayoti va faoliyatini badiiy talqin qilish an'anasi keng rivojlangan bo'lib, bunda mualliflar tarixiy haqiqatni badiiy tasavvur, folklor motivlari va tasavvufiy qarashlar bilan uyg'unlashtirishga intiladi. Shu jihatdan Sa'dulla Siyoyevning "Ahmad Yassaviy" romani alohida e'tiborga loyiqdir. Asarda buyuk mutasavvif Ahmad Yassaviy hayoti nafaqat tarixiy faktlar asosida, balki xalq og'zaki ijodiga xos rivoyatlar, hikoyatlar va ramziy obrazlar orqali badiiy talqin

etiladi. Bu esa asarning ko‘p qatlamli ma’no tizimini shakllantirib, unda folklorizm va tasavvufning o‘zaro uzviy bog‘liqligini yuzaga keltiradi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, hozirgi adabiyotshunoslikda folklor va tasavvufni alohida-alohida o‘rganish yetarlicha yo‘lga qo‘yilgan bo‘lsa-da, ularning o‘zaro integratsiyasi, ayniqsa, konkret badiiy asar misolida tizimli tahlil qilish hali ham yetarli darajada yoritilmagan. Ayniqsa, zamonaviy o‘zbek romanlari kontekstida bu masala chuqur ilmiy izlanishni talab etadi. Shu bois ushbu maqolada folklorizm va tasavvufiy g‘oyalar sintezining badiiy mexanizmlarini aniqlash, ularning asar kompozitsiyasi, obrazlar tizimi va g‘oyaviy yo‘nalishiga ta’sirini ochib berish muhim vazifa sifatida qo‘yiladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi – Sa’dulla Siyoyevning “Ahmad Yassaviy” romanida folklorizm va tasavvufiy qarashlarning o‘zaro uyg‘unlashuvini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun asarda qo‘llanilgan folklor unsurlarini aniqlash, tasavvufiy motivlarning badiiy ifodasini tahlil qilish hamda ularning o‘zaro funksional aloqadorligini ochib berish vazifalari belgilandi.

Shu tariqa, mazkur maqola o‘zbek adabiyotida folklor va tasavvufning badiiy sintezini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, u milliy adabiy merosni chuqurroq anglash va zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida talqin qilishga xizmat qiladi.

Asosiy qism.

Sa’dulla Siyoyevning “Ahmad Yassaviy” romani badiiy tuzilishi, g‘oyaviy yo‘nalishi va obrazlar tizimi jihatidan folklorizm va tasavvufning murakkab sintezini namoyon etadi. Asarda xalq og‘zaki ijodi unsurlari nafaqat bezak vositasi sifatida, balki tasavvufiy mazmuni chuqurlashtiruvchi, uni o‘quvchiga yaqinlashtiruvchi asosiy badiiy mexanizm sifatida xizmat qiladi.

Avvalo, romanda folklorizmning eng muhim ko‘rinishlaridan biri rivoyat va afsonalarning keng qo‘llanilishida namoyon bo‘ladi. Muallif Ahmad Yassaviy shaxsiyatini tasvirlashda xalq orasida avloddan-avlodga o‘tib kelgan hikoyatlar va karomatlarga murojaat qiladi. Bu rivoyatlar qahramon obrazini ideallashtiradi, uni oddiy tarixiy shaxs darajasidan ko‘tarib, ma’naviy yetuk, ilohiy ilhomga ega siymo sifatida ko‘rsatadi. Masalan, Yassaviyning yoshlik davri, ustozlar bilan uchrashuvi yoki muridlar bilan muloqotlari ko‘pincha ramziy va mo‘‘jizaviy unsurlar bilan boyitiladi. Bu esa asarda mifologik tafakkur elementlarini jonlantiradi va o‘quvchining estetik idrokiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi.

Folklor unsurlarining yana bir muhim ko‘rinishi maqol, matal va hikmatlarning faol qo‘llanilishida kuzatiladi. Ushbu birliklar asarda nafaqat tilning obrazlilikini oshiradi, balki tasavvufiy g‘oyalarni sodda va xalqona shaklda ifodalash imkonini beradi. Masalan, insonning nafs bilan kurashi, sabr-toqatning ahamiyati yoki ilohiy ishqqa yetishish yo‘lidagi sinovlar ko‘pincha xalqona hikmatlar orqali yoritiladi. Bu esa murakkab falsafiy tushunchalarni keng o‘quvchilar ommasiga uchun tushunarli qiladi va asarning didaktik ahamiyatini oshiradi.

Tasavvufiy qatlam romanning g'oyaviy markazini tashkil etadi. Asarda Ahmad Yassaviyning ruhiy kamolot yo'li bosqichma-bosqich tasvirlanadi. Bu jarayonda tasavvufga xos bo'lgan "shariat – tariqat – ma'rifat – haqiqat" bosqichlari badiiy shaklda aks ettiriladi. Qahramonning ichki kurashi, nafsni yengish, dunyoviy manfaatlardan voz kechish va ilohiy haqiqatni anglash sari intilishi asarning asosiy dramatik chizig'ini tashkil etadi. Shu bilan birga, muallif tasavvufni faqat nazariy ta'limot sifatida emas, balki real hayotiy tajriba sifatida ko'rsatishga intiladi.

Folklorizm va tasavvufning o'zaro uyg'unlashuvi ayniqsa ramziy obrazlar tizimida yaqqol namoyon bo'ladi. Asarda tabiat unsurlari – yer, suv, olov, shamol kabi elementlar ko'pincha ramziy ma'no kasb etib, inson ruhiyatining turli holatlarini ifodalaydi. Masalan, yorug'lik va zulmat qarama-qarshiligi ilohiy haqiqat va jaholat o'rtasidagi kurashni anglatadi. Bu ramzlar bir tomondan folklor tafakkuriga xos bo'lsa, ikkinchi tomondan tasavvufiy talqin orqali chuqurlashtiriladi.

Syujet qurilishida ham folklor va tasavvufning sintezi muhim rol o'ynaydi. Asar epizodik tarzda rivojlanib, har bir epizod alohida ma'naviy saboq yoki falsafiy xulosa bilan yakunlanadi. Bu jihat xalq rivoyatlariga xos kompozitsion xususiyatlarni eslatadi. Shu bilan birga, epizodlar o'zaro ichki mantiqiy bog'liqlik orqali bir butun ruhiy sayohat – ya'ni solikning kamolot yo'lini tashkil etadi. Bu esa asarning kompozitsion yaxlitligini ta'minlaydi.

Obrazlar tizimida ham ikki qatlamli struktura kuzatiladi. Bir tomondan, real tarixiy shaxslar va ijtimoiy muhit aks ettirilsa, ikkinchi tomondan, ramziy va tipik obrazlar orqali umumlashtirilgan ma'naviy g'oyalar ifodalanadi. Masalan, ustoz obrazi ilohiy haqiqatga eltuvchi yo'l ko'rsatuvchi sifatida, murid obrazi esa izlanish va kamolot ramzi sifatida talqin etiladi. Bu obrazlar folklor an'alariga tayansa-da, tasavvufiy ma'no bilan boyitiladi.

Shuningdek, asarda til va uslub masalasi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Muallif xalqona ifodalar, qadimiy so'z birikmalari va tasavvufiy terminologiyani uyg'un holda qo'llaydi. Natijada matnda ikki xil uslubiy qatlam – xalqona sodda til va falsafiy chuqur mazmun birlashadi. Bu esa o'quvchining nafaqat estetik zavq olishini, balki ma'naviy tafakkurini boyitishni ham ta'minlaydi.

Umuman olganda, olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, romanda folklorizm va tasavvuf bir-birini to'ldiruvchi va boyituvchi omillar sifatida namoyon bo'ladi. Folklor unsurlari tasavvufiy g'oyalarni obrazli va ta'sirchan shaklda yetkazsa, tasavvuf esa folklor elementlariga chuqur falsafiy mazmun bag'ishlaydi. Shu tariqa asarda badiiy va ma'naviy yaxlitlik yuzaga keladi, bu esa uni o'zbek adabiyotida muhim o'rin egallovchi asarlardan biriga aylantiradi.

Xulosa.

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, Sa'dulla Siyoyevning "Ahmad Yassaviy" romani o'zbek adabiyotida folklorizm va tasavvufning chuqur badiiy sintezini namoyon etuvchi yirik asarlardan biridir. Asarda xalq og'zaki ijodiga xos rivoyatlar, afsonalar,

maqol va hikmatlar nafaqat dekorativ unsur sifatida, balki tasavvufiy g'oyalarni ifodalovchi muhim semantik vosita sifatida xizmat qilgan. Bu esa romanning milliy ruhini kuchaytirib, uni keng kitobxonlar ommasiga yaqinlashtiradi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, asarda tasavvufiy ta'limot, xususan, Ahmad Yassaviy falsafasi markaziy o'rin egallaydi va qahramonning ruhiy kamolot yo'li badiiy syujetning asosiy o'qini tashkil etadi. Ushbu jarayonda folklor elementlari tasavvufiy mazmuni konkretlashtiruvchi, uni obrazli va hissiy jihatdan ta'sirchan shaklda yetkazuvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Natijada murakkab falsafiy tushunchalar xalqona ifoda bilan uyg'unlashib, o'quvchi ongiga oson singadigan badiiy shaklga ega bo'ladi.

Shuningdek, romanda folklorizm va tasavvufning uyg'unlashuvi kompozitsion tuzilishda, obrazlar tizimida va til-uslub xususiyatlarida ham yaqqol aks etadi. Epizodik syujet qurilishi, ramziy voqealar tizimi va tipik obrazlar folklor an'analariga asoslangan bo'lsa, ularning ichki mazmuni tasavvufiy falsafa bilan boyitilgan. Bu esa asarning ko'p qatlamli ma'no tizimini yuzaga keltirib, uni oddiy tarixiy-biografik roman darajasidan yuqori badiiy-falsafiy asar darajasiga ko'taradi.

Bundan tashqari, tahlil shuni ko'rsatdiki, romanda folklor va tasavvufning o'zaro integratsiyasi nafaqat estetik vazifani bajaradi, balki muhim ma'naviy-ma'rifiy funksiyani ham amalga oshiradi. Asar orqali insonning ichki poklanishi, nafs ustidan g'alaba, sabr, tavakkal va ilohiy ishqqa erishish kabi g'oyalar targ'ib etiladi. Bu esa zamonaviy jamiyatda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan universal qadriyatlar sifatida talqin qilinadi.

Umuman olganda, Sa'dulla Siyoyevning "Ahmad Yassaviy" romani folklorizm va tasavvufning o'zaro boyituvchi sintezi orqali o'zbek adabiyotida muhim o'rin egallaydi. Ushbu asar milliy adabiy merosni zamonaviy badiiy tafakkur asosida qayta talqin etishning yorqin namunasi bo'lib, u nafaqat adabiy, balki falsafiy va ma'naviy jihatdan ham katta ilmiy ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot esa folklor va tasavvufning badiiy integratsiyasini chuqurroq o'rganish, ularning zamonaviy adabiyotdagi o'rnini aniqlash hamda kelgusidagi ilmiy izlanishlar uchun nazariy asos yaratishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov, A. O'zbek adabiyotida tasavvufiy tafakkur masalalari. Toshkent: Fan, 2021. <https://cyberleninka.ru>.
2. Rasulov, R. Tarjima va adabiyotshunoslik asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 2022. <https://ziyonet.uz>.
3. Yo'ldoshev, B. O'zbek folklori va badiiy adabiyot aloqalari. Toshkent: Universitet nashriyoti, 2020. <https://elib.uz>.
4. Xudoyberganova, D. Tasavvuf va zamonaviy o'zbek romanchiligi. Toshkent, 2023. <https://n.ziyouz.com>.

5. Sodiqova, M. Adabiyotshunoslikda folklorizm muammolari. Toshkent: Innovatsiya, 2024. <https://scholar.google.com>.

6. Yusupova, N. Folklore and Modern Uzbek Literature Studies. Springer, 2024. <https://link.springer.com>.